

УДК 37.09

DOI <https://doi.org/10.32782/2410-2075-2023-17.10>

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

ГОНЧАРЕНКО ОЛЕНА ВОЛОДИМИРІВНА

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
golowko.elena@gmail.com
orcid.org/0000-0002-5866-6839

Статтю присвячено проблемі правового забезпечення та організації навчально-виховного процесу в українських закладах загальної середньої освіти в дистанційному форматі. Авторкою зауважено на доцільність короткої історії появи дистанційної освіти в Україні порівняно зі світовим досвідом, що не завадило їй з початку 2000-х років пройти складний, проте стрімкий шлях від становлення до розбудови і навіть міжнародної інтеграції. З-поміж чинників, що посприяли успішному подоланню перепон на цьому шляху, наголошено на стрімкому розвитку комп'ютерних технологій, підвищенні якості освіти та її конкурентоздатності, реалізації запитів населення на освітні послуги, забезпеченні країни в соціально активному, професійно мобільному та освіченому молодому поколінні українців.

Здійснено аналіз вітчизняного нормативно-правового поля, у якому дистанційне навчання визначено як індивідуалізований процес пізнавальної діяльності, котрий здійснюється шляхом опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників навчального процесу. Дистанційне навчання відбувається у спеціалізованому середовищі за допомогою сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, метою якого є надання освітніх послуг за освітніми рівнями відповідно до державних стандартів освіти. В умовах соціальних і політичних викликів, у яких сьогодні перебуває наша держава, коли немає можливості організувати очне навчання, саме дистанційна форма надає здобувачам освіти право на «якісну і доступну освіту відповідно до їхніх здібностей, інтересів, потреб, мотивації, можливостей і досвіду незалежно від віку, місця проживання/перебування, стану здоров'я, інвалідності, соціального і майнового стану, інших ознак і обставин, зокрема й тих, які об'єктивно унеможливають відвідування закладів освіти».

Ключові слова: дистанційне навчання, правове поле, віртуальний навчальний і комунікативний простір.

Постановка проблеми. Питання організації освітньо-виховного процесу в українських закладах освіти набуло найбільшої за останні п'ять років актуальності. До початку світової пандемії COVID-19 дистанційне навчання сприймалося в Україні як освітня інноватика. Означену проблему обговорювали зрідка, використовували ще рідше: проведення онлайн-уроків було винятком. З уведенням навесні 2020 р. карантинних обмежень через COVID-19 освітні заклади усіх рівнів вимушено переходили в онлайн-режим, набуваючи при цьому як позитивного, так і негативного досвіду. Останній спровокував бурхливі обговорення та обростання питання «дистанційки» численними міфами. Зокрема, уважалося, що онлайн-освіта вимагає активного включення батьків або що традиційне (офлайн) навчання значно ефективніше за дистанційне.

Повномасштабна війна створила нові проблеми для закладів освіти, педагогів, учнів та їхніх батьків. Значна кількість родин була вимушена виїхати в іншу частину країни або за кордон, а недостатня кількість місць в укриттях не дає змоги організувати очне навчання у регіонах, віддалених від зони бойових дій. Сьогодні розвиток дистанційної освіти, пов'язаний із численними викликами українському суспільству, потребує особливої уваги, бо визначає пріоритети сучасної освітньої політики і соціального розвитку підростаючого покоління.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Численна кількість праць із питання впровадження дистанційного навчання в освітню систему вказує на значний інтерес авторів до проблеми. Серед українських науковців висвітленням історії появи дистанційного

навчання займаються І. Мала, О. Романовський з авторами та ін.; загальнотеоретичних питань дистанційної освіти – А. Андреев, Ю. Бурцева, О. Віролайнен, В. Кухаренко, В. Солдаткін, О. Тіхомірова та ін.

Метою статті є висвітлення організаційно-правових основ дистанційного навчання у закладах загальної середньої освіти на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні не просто визначити дату появи дистанційного навчання. Дехто з науковців зазначає, що перші згадки про освітні курси на відстані з'явилися у 1728 р. у Бостоні, коли освітянські послуги надавали поштою; інші схиляються до думки про першість Берлінського інституту вивчення іноземних мов (1850 р.), навчання в якому відбувалося за допомогою листування (corresponding learning – кореспондентське навчання). Наприкінці XIX ст. в системі вищої освіти з'явилася заочна форма навчання (distant education – дистанційне навчання), яка була вперше введена в університеті Лондона, університеті Св. Андрія у Шотландії, Королівському університеті Канади, університетах Чикаго та Квінсленда. Заочне навчання впевнено посіло місце поряд із традиційним очним і визначалось як навчання студентів на відстані. Ця форма навчання отримала юридичне визнання, бо студенти отримували офіційний документ про освіту.

Подальший розвиток дистанційного навчання пов'язаний зі створенням відкритих університетів у Європі (Національний університет дистанційної освіти в Іспанії, Національний центр дистанційного навчання у Франції) і віртуальних університетів у США та Канаді, навчання в яких надало можливість студентам отримати освіту за основними дистанційними курсами на базі будь-якого ЗВО. Інтенсивний розвиток дистанційного навчання у 1960-х роках пов'язують з упровадженням комп'ютерних навчальних технологій, які стимулювали процеси інформатизації освіти, сприяли вдосконаленню навчальних програм, розробленню навчальних комп'ютерних програм, навчанню викладачів, пошуку нових форм і методів дистанцій-

ного навчання тощо. Проте набагато більшої доступності для значно більшої аудиторії дистанційне навчання отримало лише у 1983 р., коли з'явилася Всесвітня павутина, набули стандартизації сторінки www та було винайдено HTML-формат представлення даних [3, с. 134].

Рушійною силою для пошуку ефективних форм і методів навчання, підвищення кваліфікації викладачів стали затяжні карантинні заборони в очному навчанні через пандемію коронавірусу COVID-19. Проте адаптація до нових форм навчання продовжує відбуватися в усьому світі, і нині дистанційна освіта діє майже в 40 країнах. Так, тільки у США вона охоплює понад 1 млн осіб. Європейські заклади вищої освіти переходять на цифрове навчання, розробляють свої навчальні платформи та інформаційну систему рідною й англійською мовами. Також популярності набувають відкриті онлайн-курси, що стають альтернативою традиційній освіті.

В Україні розвиток дистанційної освіти почався з 2000-х років, каталізатором якого стали «євроінтеграційні процеси, що мали на меті створення єдиного європейського простору вищої освіти», закріпивши це бажання офіційним приєднанням України до Болонського процесу в 2005 р. [8]. Відтоді і дотепер було сформовано нормативно-правову базу, яка регламентує порядок організації дистанційного навчання у закладах освіти закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО). Так, у Концепції розвитку дистанційної освіти в Україні (2000) дана форма навчання визначена рівноцінною з очною, вечірньою, заочною та екстернатом, що впроваджується за технологіями дистанційного навчання (педагогічними й інформаційними) [2]. Таке розуміння зумовило вектор подальшого формування нормативно-правової бази дистанційної освіти в країні, а саме: затвердження вимог до навчальних закладів різних типів, що надають освітні послуги за дистанційною формою навчання; установлення порядку доступу до електронних наукових баз даних; появу Типового переліку комп'ютерного обладнання і Положення про електронні освітні ресурси; створення Українського центру дистанційної освіти тощо [1, с. 59].

У 2013 р. було прийнято положення, у якому дистанційне навчання визначалося як «індивідуалізований процес набуття знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини, який відбувається за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників навчального процесу у спеціалізованому середовищі, яке функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій». Його мета полягала у наданні освітніх послуг «шляхом застосування у навчанні сучасних інформаційно-комунікаційних технологій за певними освітніми або освітньо-кваліфікаційними рівнями відповідно до державних стандартів освіти». Організація дистанційного навчання мала надавати здобувачам освіти право на якісну і доступну освіту відповідно до їхніх особливостей (здібностей, інтересів, потреб, мотивації, можливостей, досвіду) незалежно від віку, місця проживання чи перебування, стану здоров'я, інвалідності, соціального і майнового стану, інших ознак і обставин, зокрема й тих, які об'єктивно унеможливають відвідування закладів освіти. У цьому документі визначено шляхи реалізації дистанційного навчання в Україні, а саме: застосування дистанційної форми як окремої форми навчання; використання технологій дистанційного навчання для забезпечення навчання в різних формах [5].

У жовтні 2020 р. набуло чинності Положення про дистанційну форму здобуття повної загальної середньої освіти, яке розширило можливості для навчання учнів, як за дистанційною формою здобуття освіти, так і за використання технологій дистанційного навчання в інших формах здобуття освіти. Зокрема: дистанційне навчання є добровільним, але згідно з відповідною заявою від батьків про зарахування/переведення; від учнів не вимагається мати високий рівень навчання (10–12 балів), адже «таку можливість має будь-який учень для реалізації індивідуальної освітньої траєкторії»; з'явилася можливість користуватися технологіями дистанційного навчання в різних формах здобуття освіти (денній, вечірній, педагогічному патронажі) для проведення оцінювання, консультацій,

вивчення окремих тем із предмета, надання додаткових психолого-педагогічних і корекційно-розвивальних послуг для осіб з особливими освітніми потребами, продовження освітнього процесу під час карантину та інших надзвичайних обставин; урегульовано можливість організації змішаного навчання, за якого «учні почергово відвідують заклад освіти для очних занять, решту часу навчаючись дистанційно» та ін. [6].

Із початком у країні повномасштабної війни до питань організації дистанційного навчання у ЗЗСО додалися нові виклики, які потребували додаткового врегулювання окремих питань освітньої діяльності в умовах правового режиму воєнного стану [7; 9]. Листом МОН України визначено особливості організації 2023–2024 н.р., що полягають у «забезпеченні безпекової ситуації у кожній окремій адміністративно-територіальній одиниці», відповідно до яких ЗЗСО дозволяється: організовувати навчання за очною, дистанційною формами або їх поєднанням (за змішаним режимом) залежно від можливостей фонду захисних споруд у цих закладах; самостійно приймати рішення щодо зняття обмеження на максимальну кількість учнів у класі; змінювати форму навчання впродовж навчального року залежно від безпекової ситуації; змінювати (за заявою батьків) протягом навчального року або семестру форму навчання для учнів, які тимчасово перебувають за кордоном або є внутрішньо переміщеними особами [10].

У методичних рекомендаціях зазначено, що дистанційне навчання має забезпечувати ефективну взаємодію всіх його учасників: адміністрації ЗЗСО, педагогічного й учнівського колективів, батьківської спільноти тощо. Адже така взаємодія, коли вчителі та учні не можуть бути поруч, виступає одним із найважливіших чинників успішного функціонування будь-якої шкільної спільноти, особливо в умовах соціальних викликів. Тому необхідними складниками цього процесу виступають доступ до Інтернету, технічне забезпечення (комп'ютер, планшет, смартфон) усіх учасників освітнього процесу і володіння вчителями технологіями дистанційного навчання [4, с. 4].

Важлива роль відводиться адміністрації ЗЗСО, завдання якої полягає в організації і запровадженні дистанційного навчання в окремій школі. Зокрема, перед керівниками постають завдання: обговорення питання форми навчання з педагогічним колективом школи; вибору оптимальної онлайн-платформи для дистанційного навчання; запровадження у школі навчального процесу з використанням дистанційних технологій. Тобто директор не має перекладати відповідальність за організацію дистанційного навчання у закладі лише на вчителів. Зважаючи на технічні можливості закладу, а також кожного вчителя та учнів, директор повинен організувати колегіальний вибір оптимального варіанту для дистанційного навчального процесу. При цьому варто зважати не лише на технічне забезпечення і доступ до Інтернету, а й урахувати специфіку ланок освіти (початкова, основна, старша), оскільки рівень сформованості навичок самостійної роботи в учнів початкових класів нижчий, аніж в учнів основної і старшої школи. Тому допомогти організувати роботу молодших школярів в умовах дистанційного навчання мають батьки. Проте йдеться про організацію навчального процесу вдома, а не про те, що батьки мають виконувати завдання за дитину або викладати навчальний матеріал замість учителя.

Учителі мають організувати ефективну комунікацію з учнями й батьками, «виконувати освітню програму для досягнення учнями передбачених результатів навчання», «надавати інформацію щодо обсягу і змісту навчального матеріалу, завдань на його закріплення, перевіряти й оцінювати їх та надавати відгуки на виконані завдання». Учителі, які співпрацюють з усіма учасниками освітнього процесу, мають розумітися на меті, плані виконуваних завдань, робочому інструментарії, обсязі та методиці оцінювання виконаних робіт. Учні повинні опрацьовувати навчальні матеріали, щоб досягти передбачених освітньою програмою результатів навчання. На батьків покладається обов'язок із забезпечення належних умов для навчання, виконання дитиною завдань та досягнення нею передбачених результатів.

Принадно зауважимо, що крім організаційних особливостей, в умовах дистанційного навчання набуває актуальності проблема спілкування між його учасниками, адже комунікація є невід'ємним складником педагогічного процесу незалежно від форми навчання. Як зауважують А. Лотоцька та О. Пасічник, комунікативний простір передбачає «сформовану ситуацію взаємодії, у якій є місце, час та взаємне бажання для спілкування, спрямовані на досягнення цілей процесу навчання». Оскільки взаємодія між учнями й учителями в дистанційному навчанні відбувається в межах штучно створеного комунікативного простору, важливо розуміти, що ефективність та успішність дистанційного навчання залежать від його рівня. В умовах дистанційного навчання процес комунікації учителів й учнів є більш складним і зумовленим необхідністю спільної діяльності, сприйняття та розуміння інших у віртуальному просторі. Для організації ефективної онлайн-комунікації між суб'єктами дистанційного навчання автори рекомендують використовувати різні форми, зокрема відеоконференції, форуми, чати, блоги, електронну пошту, анкетування, соціальні мережі, служби обміну миттєвими повідомленнями, мобільні застосунки тощо [4, с. 10–11].

Важливою умовою ефективно організації дистанційного навчання є мотивація і стимулювання учнів. Поділяємо думку фахівців, які зауважують, що переважна більшість видів традиційної мотивації за дистанційної форми навчання працюють менш ефективно, ніж в очній школі. Складністю взаємодії в умовах дистанційного навчання є не лише стимулювання учнів до внутрішньої роботи, а й можливість розгортання діалогу з ними, який дає їм змогу висловлювати найрізноманітніші пропозиції. У цьому контексті зростає роль телекомунікаційних технологій, Інтернет-ресурсів і послуг, на яких базується специфіка впровадження дистанційного навчання у закладі загальної середньої освіти. Технологічне забезпечення впливає на способи відбору і структуризації змісту, способи реалізації тих чи інших методів і організаційних форм навчання, що в результаті суттєво впливає на функціонування всієї системи.

Висновки. Таким чином, можемо підсумувати, що дистанційна освіта в Україні пройшла складний шлях від становлення до розбудови та міжнародної інтеграції. За цей час вона активно розвивалася, і в умовах перших соціальних викликів (через пандемію COVID-19 і введення карантинних обмежень) заклади загальної середньої освіти впоралися із завданням екстрено перейти від очного до дистанційного навчання. Сьогодні дистанційна освіта – це система відкритої освіти, де навчання здійснюється на основі інформаційно-комунікаційних технологій у змі-

шаному форматі. Набутий за попередні роки досвід був використаний для розвитку цифрових компетентностей учителів та учнів, а також рефлексії усіх суб'єктів цього процесу щодо особливостей цифрової педагогіки, яка дедалі стає важливою частиною освітнього ландшафту. Сьогодні перед вітчизняною освітою через повномасштабну війну постали нові проблеми, які стали викликом для педагогічної й батьківської спільноти. І важливим є те, що у ці важкі і безпрецедентні часи для України система дистанційної освіти попри все успішно функціонує і динамічно розвивається.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коляда І. Система дистанційної освіти в умовах соціальних викликів: український досвід. *Вісник Львівського університету. Серія «Філософсько-політологічні студії»*. 2023. Вип. 46. С. 58–65.
2. Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні : Постанова Міністерства освіти і науки України від 20 грудня 2000 р. URL: <http://www.osvita.org.ua/distance/pravo/00.html>.
3. Мала І. Б. Дистанційне навчання як дієвий інструмент управлінської освіти. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2022. № 2(66). С. 132–151.
4. Організація дистанційного навчання в школі : методичні рекомендації / Міністерство освіти і науки України. Травень, 2020. URL: https://rada.info/upload/users_files/41919831/4c6d4eddbb7e057a3ecea236cc72d989d.pdf.
5. Положення про дистанційне навчання : Наказ Міністерства освіти і науки України від 25 квітня 2013 р. № 466. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13#Text>.
6. Положення про дистанційну форму здобуття повної загальної середньої освіти : Наказ МОН України від 08.09.2020 № 1115 «Деякі питання організації дистанційного навчання». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13#Text>.
7. Про внесення змін до деяких законів України у сфері освіти щодо врегулювання окремих питань освітньої діяльності в умовах воєнного стану : Закон України від 28 квітня 2022 р. № 7325. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/224257.html>.
8. Програма розвитку системи дистанційного навчання на 2004–2006 роки. *Кабінет Міністрів України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1494-2003-%D0%BF#Text>.
9. Про деякі питання організації здобуття загальної середньої освіти та освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні : Наказ Міністерства освіти і науки України від 28 березня 2022 р. № 274. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/86134/.
10. Про організацію 2023/2023 навчального року в закладах загальної середньої освіти : Лист Міністерства освіти і науки України № 1/12186-23 від 16.08.2023. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-organizaciyu-20232024-navchalnogo-roku-v-zakladah-zagalnoyi-serednoyi-osviti>.

ORGANIZATIONAL AND LEGAL FOUNDATIONS OF DISTANCE LEARNING IN INSTITUTIONS OF GENERAL SECONDARY EDUCATION

HONCHARENKO OLENA VOLODYMYRIVNA

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Senior Lecturer at the Department of Social Work and Management of Sociocultural Activities
Summy State Pedagogical University named A.S. Makarenko

Introduction. The article is devoted to the problem of legal support and organization of the educational process in Ukrainian institutions of general secondary education in a distance format. The author noted the relatively short history of distance education in Ukraine compared to world experience, which did not prevent it from the beginning

of 2000 to go through a difficult, but rapid path from formation to development and even international integration.

The purpose of the article is to highlight the organizational and legal foundations of distance learning in institutions of general secondary education at the current stage.

Methods. The author used theoretical methods, namely analysis, synthesis, generalization to study the peculiarities of the domestic regulatory and legal field of distance learning in institutions of general secondary education.

Results. The author analyses the national regulatory and legal framework, in which distance learning is defined as an individualized process of cognitive activity carried out through indirect interaction of participants in the educational process who are remote from each other. Distance learning takes place in a specialized environment with the help of modern information and communication technologies, the purpose of which is to provide educational services at educational levels in accordance with state education standards. In the context of the social and political challenges facing our country today, when it is not possible to organize full-time education, it is the distance form that gives students the right to «quality and affordable education in accordance with their abilities, interests, needs, motivation, capabilities and experience, regardless of age, place of residence/stay, health status, disability, social and property status, other signs and circumstances, including those that objectively make it impossible to attend educational institutions».

Emphasis is placed on new challenges facing the domestic education system, which caused a review of the regulatory and organizational regulation of distance learning. The peculiarities of this process in the conditions of martial law are determined, which depends primarily on the security situation in each separate administrative-territorial unit and allows: to organize training in face-to-face, remote or mixed forms depending on the presence of protective structures in educational institutions; make independent decisions about the number of students in the class; to change the form of education during the academic year depending on the security situation; to change (at the request of parents) during the academic year or semester the form of education for students who are abroad or are internally displaced persons.

Originality. The scientific novelty of the research results lies in the determination of the organizational and legal foundations of distance learning in institutions of general secondary education in the conditions of social and political challenges.

Conclusion. The experience gained in previous years allowed to improve the organizational and legal basis of distance learning, which provides more opportunities for the development of digital competences of teachers and students, regular interaction between them using forms of individual and collective cognitive activity of students, their exercise of self-control during education.

Key words: distance learning, legal field, virtual learning and communication space.

REFERENCES

1. Koliada, I. (2023). Systema dystantsiinoi osvity v umovakh sotsialnykh vyklykiv: ukrainskyi dosvid [System of distance education in conditions of social challenges: Ukrainian experience]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya: filos.-politoh. studii*. 46. P. 58–65 [in Ukrainian].
2. Kontseptsia rozvytku dystantsiinoi osvity v Ukraini: Postanova Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 20 hrudnia 2000 r. [Concept of distance education development in Ukraine: Resolution of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated December 20, 2000] Retrieved from: <http://www.osvita.org.ua/distance/pravo/00.html> [in Ukrainian].
3. Mala, I.B. (2022). Dystantsiine navchannia yak diievyi instrument upravlinskoï osvity [Distance learning as an effective tool for management education]. *Vcheni zapysky Universytetu «KROK»*. 2(66). P. 132–151 [in Ukrainian].
4. Orhanizatsiia dystantsiinoho navchannia v shkoli: metodychni rekomendatsii / Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. Traven, 2020 [Organization of distance learning at school: methodological recommendations / Ministry of Education and Science of Ukraine. May, 2020]. Retrieved from: https://rada.info/upload/users_files/41919831/4c6d4eddbb7e057a3ecea236cc72d989d.pdf [in Ukrainian].
5. Polozhennia pro dystantsiine navchannia: Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 25 kvitnia 2013 r. № 466 [Regulations on distance learning: Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated April 25, 2013 No. 466]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13#Text> [in Ukrainian].
6. Polozhennia pro dystantsiinu formu zdobuttia povnoi zahalnoi serednoi osvity: zatverdzheno Nakazom MON Ukrainy vid 08.09.2020 r. № 1115 «Deiaki pytannia orhanizatsii dystantsiinoho navchannia» [Regulations on the distance form of obtaining a complete general secondary education: approved by the

- Order of the Ministry of Education and Culture of Ukraine dated September 8, 2020 No. 1115 «Some issues of the organization of distance education»]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13#Text> [in Ukrainian].
7. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy v sferi osvity shchodo vrehuliuvannia okremykh pytan osvitnoi diialnosti v umovakh voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 28 kvitnia 2022 roku №7325 [On making changes to some laws of Ukraine in the field of education regarding the settlement of certain issues of educational activity in the conditions martial law: Law of Ukraine dated April 28, 2022 No. 7325]. Retrieved from: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/224257.html> [in Ukrainian].
 8. Prohrama rozvytku systemy dystantsiinoho navchannia na 2004–2006 roky / Kabinet Ministriv Ukrainy [The program for the development of the distance learning system on 2004–2006 / Cabinet of Ministers of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1494-2003-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
 9. Pro deiaki pytannia orhanizatsii zdobuttia zahalnoi serednoi osvity ta osvitnoho protsesu v umovakh voiennoho stanu v Ukraini: nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 28 bereznia 2022 roku № 274 [About some issues of the organization of obtaining the general average of education and the educational process under martial law in Ukraine: order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated March 28, 2022 No. 274]. Retrieved from: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/86134/ [in Ukrainian].
 10. Pro orhanizatsiiu 2023/2024 navchalnogo roku v zakladakh zahalnoi serednoi osvity: Lyst Ministerstva osvity i nauky Ukrainy № 1/12186-23 vid 16.08.2023 r. [About the organization of the 2023/2024 academic year in institutions of general secondary education: Letter of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 1/12186-23 dated August 16, 2023]. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-organizaciyu-20232024-navchalnogo-roku-v-zakladah-zagalnoyi-serednoyi-osviti> [in Ukrainian].